

BARÁTH ZSOLT

A hír és a híradás szerepe a Felső-Rába mentén a 17. században

ADALÉKOK A RÁBA FOLYÓ KORA ÚJKORI TÖRTÉNETÉHEZ

Mint ismeretes, a Vas vármegyét kettészelő Rába folyó és vidéke viszonylag korán kapcsolatba került az oszmán hódítókkal, mivel már a Kőszeg sikeres védelméről nevezetes, 1532-es hadjárat során számos folyó menti települést feldúltak és elpusztítottak.¹ Buda 1541. évi elesétét, valamint az ország területének három részre szakadását követően pedig az Oszmán Birodalom jelenléte fokozatosan a mindennapok részévé vált a Magyar Királyság hódoltságai és azzal határos területein. A fővár elvesztését követően felgyorsuló előrenyomulásuk eredményeként áldozatul esett több, jelentős erősség, mint például Pécs, Siklós, Tata, de már a budai vilajet részeként tüntették fel az első, 1546. évi szandzsákösszeírások Nógrádot, Hatvant, Simontornyát, Szegedet, Esztergomot és Székesfehérvárt is.²

Az 1550-es évek közepétől a horvát-szlávon bánok is számos alkalommal jeleztek a stájer rendeknek, hogy az oszmán portyák – kiváltképp a Csurgó–Letenye–Alsólendva–Muraszombat útvonalon – komolyabb nehézség nélkül eljuthatnak, illetve eljutnak Stájerországba, Regede³ és

Fölöstöm⁴ városáig.⁵ Az idegen betörések Szigetvár elestét követően sem hagytak alább, sőt egyre gyakrabban sújtották a Dunántúl nyugati felét, de az Őrség falvai is rendszeres dúlásokat voltak kénytelenek elszenvedni.⁶ A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a magyar és az oszmán területek határvonalának államok általi rögzítésének hiánya miatt a hódoltság övezete több tíz kilométert is ingadozhatott az erőviszonyok függvényében.⁷ A 16. század utolsó harmadában a török által adózásra követelt terület már a Rába vonaláig terjedt, mivel az 1582. évi szandzsákösszeírásban⁸ a vasvári náhije körzetébe beosztott települések közül több is közvetlenül a Rába mellett feküdt.⁹ Mindennek következtében a Rába felső folyása mentén elterülő falvak, valamint Szentgotthárd fenyegettsége a század végére realitássá vált.¹⁰

4 Ma Fürstenfeld (Stájerország, Ausztria).

5 Pálffy Géza: A Bajcsavárig vezető út: a stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl törökellenes határvédelmében a XVI. században. = *Hadtörténelmi Közlemények* (továbbiakban: HK), 2003. 2. sz. 476. p.

6 Stahl Ferenc: *Az Őrség jogállása* (I. rész.). = *Vasi Szemle* (továbbiakban: VSZ), 1974. 2. sz. 226. p.

7 Szakály Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Bp., 1981. 30. p.

8 A lajstromban szereplő 26 náhije közül négy húzódt Vas vármegye területén. Vass Előd: *Vas megyei helységek III. Murád szultán korabeli török adóösszeírása 1574–1595*. In *Vas Megye Múltjából*. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely, 1982. 35. p. (Levéltári Évkönyv; 2.)

9 Uo. 46–47. p.

10 Baráth Zsolt: *A Rába védelmi vonal és Szentgotthárd térsége a 17. század derekán*. In: 1664 – *A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában*. Szerk. Tóth Ferenc. Szombathely, 2015. (továbbiakban: Baráth, 2015.) 258. p.

- 1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban: MNL OL) Magyar Kamara Archivuma E 185. Nádasdy család lt. Missiles. 23.d. nr. 1. Nádasdy Tamás levele Erdődy Simonhoz. Kanizsa, 1532. augusztus 21.
- 2 Sz. Simon Éva: *A hódoltságon kívüli „hódoltság” Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*. Bp., 2014. 39. p. (MTA BTK Történettudományi Intézet).
- 3 Ma Bad Radkersburg (Stájerország, Ausztria).

A veszélyes „szomszédok” feltűnése a Rába térségében élő birtokosokat már aránylag korán arra készítette, hogy a folyó védelmi képességeit és tulajdonságait felmérjék. A Nádasdy Tamás nádor által készített első, 1543–1544. évi Rába-felmérés elsősorban a folyó környezeti elemeire és azok megismerésére fektetett hangsúlyt.¹¹ A másik, század végi – Nádasdy Ferenc és Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány¹² irányításával, kevesebb mint egy év alatt elkészült 1594. évi – felmérés,¹³ vélhetően a korábbi felmérés eredményeit felhasználva, a Rába bal partján élők, illetve Bécs oltalmának az újraszervezéséhez teremtett kiindulási alapot. Már utóbbi felmérés sorraiból is tisztán kiolvasható a magyar főurak és a Habsburg vezetés egymásrautaltsága, a saját birtokok védelmének, valamint az oszmánok elleni küzdelem ügyének összefonódása.¹⁴ Az érdekek ilyesfajta kapcsolódása

az oszmánellenes védelmi rendszer alapvető és egyben visszatérő elemét alkotta a Dunántúlon, amelyre a kutatás a 17. századi Batthyány családtagok között öröklődő végvidéki főkapitányi tisztség kapcsán világított rá a legszemléletesebb módon.¹⁵

Kanizsa 1600. október 21-i oszmán kézre kerülésével szükségessé vált egy új védelmi övezet létrehozása, amely a Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányság nevet kapta.¹⁶ A 17. század közepére megszilárduló védelmi rendszer keretein belül külön övezetet alkotott a Muraköz, amely Zrínyi Péter fő- és jószágvesztését kihirdető ítéletig (1671) a Zrínyiek birtokában volt, így a család a korszakban örökjogon viselte Légrád helyőrségének és egyben a Muraköznek a főkapitányi tisztét.¹⁷ Mint ahogy a Batthyányak esetében a Kanizsa ellen vetett végek védelmi övezetét gyakorta illeték „Batthyány-végek” megnevezéssel főként a korabeli német nyelvű források,¹⁸ úgy a Mura és a Dráva

- 11 Erre részletesen lásd: Vadas András: A Rába-mente környezeti viszonyai a 16. század közepén egy 1543–44-es folyófelismerés tükrében. = Soproni Szemle, 2015. 1. sz. 16–41. p., Vadas András: Egy határfolyó környezettörténete. Háború és vízgazdálkodás a kora újkori Rába-völgyben. Bp., 2021. (továbbiakban: Vadas, 2021.) 70–79. p., 86–96. p. (MTA BTK Történettudományi Intézet)
- 12 Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”). = Történelmi Szemle (továbbiakban: TSZ), 1997. 2. sz. 269. p.
- 13 Baráth Zsolt: Oszmán terjeszkedés a Dunántúlon és az 1594. évi Rába felmérés. = Győri Tanulmányok, 2018. 39. sz. (továbbiakban: Baráth, 2018.) 53–76. p.
- 14 „Mivel, hogy Győrt az ellenségnek meg atták, és Pápától summo cum dedecore ki szökvén, abban is az török belé szálott, azonképpen Tihanban, Vassonban, Demecsert, Ugodot, Csezneket pusztán hatták, kikben nem tudhatom, ha török vagyon- é, vagy pusztán vannak, az én két házam pedig Kapu, és Sárvár leg közelsők az ellenséghez, és az minden napi veszedelemhez. Kapu tudni illik Győrhöz hat, és Pápához ött mérföld lévén. Sárvár Pápához ött óráig való menésre föld lévén, mely Sárvári, és Kapui házaim környől az Rábán sok révek és által kelhető helyek vannak, azok[na]k pedig, és

az házaknak is őrzésére magamtúl insufficiens vagyok...” ELTE EK Kt. Col. Pray. Tom. XV. fol. 131. vő. Baráth, 2018. 67. p.

- 15 Erre lásd pl.: Pálffy Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. = HK, 2009. 2. sz. (továbbiakban: Pálffy, 2009.) 332–335. p.; Újabb: Baráth Zsolt: Extremes at the Borderlands. The Confines opposite Kanizsa in the 17th century. In: *Ab ovo usque ad mala - Selected studies from the „Destinies and Processes” conference.* Red. Patrícia Berek – Krisztina Dóra Fodor. Bp., 2023. 47–55. p.
- 16 Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerk. Hausner Gábor. Bp., 2005. 311–358. p.
- 17 Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi rendszere a 17. század közepén. In: *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában.* Szerk. Bujdosóné Pap Györgyi et al. Eger, 2017. 226. p. (Studia Agriensia; 34.)
- 18 Pálffy, 2009. 335. p.

folyó közét is nem egyszer „Zrínyi-végek”-ként említették az 1660-as évektől kezdve.¹⁹

A Kanizsával szembeni generalátus öröslétszámát és csapatnemeinek megoszlását a szomszédos győri főkapitánysággal összevetve egyértelműen látszik, hogy feladata elsősorban a fontosabb közlekedési csomópontok, átkelőhelyek szemmel tartása, illetve veszély esetén a nagyobb létszámú lovascapatokkal rendelkező várak riasztása volt.²⁰ Hatványozottan érvényesült ezen kötelezettség a Rába folyó mentén kialakított másodlagos védelmi vonal esetében, ugyanis a 17. században a török adóztatási hatóságának elméleti és fizikai határát már egyértelműen a folyó jelölte ki.²¹

A helytörténeti irányultságú kutatásoknak köszönhetően már jó néhány tanulmány bizonyította, hogy az oszmán támadásoknak leginkább kitett, és ezáltal a legveszélyeztetettebb szakasz a Rába esetében annak felső folyása volt.²² Mindennek

okára a korabeli dokumentumok számos alkalommal tesznek utalást. Az 1594. évi Rába-felmérés első sorai közt olvashatjuk, hogy „Sárváron föllyől egész Zentgothártik sok helyek, és révek vannak, kik mind igen szorgalmatos vigyázást, és gondviselést kívánnak...”²³ De hasonlóképpen ezen állapokra utalt Csányi Bernát is a csákányi Rába-szakasz kapcsán: „...az Rábának sok rendbeli helyeken lévő kelők most is csak úgy vannak, az bizony nem jó kegyelmes uram, hogy nincs gondviselés reá...”²⁴ Vagyis a Rába Szentgothárdtól egészen Sárvárig terjedő szakaszán előforduló természetes átkelőhelyek nagy száma hátrányt, illetve komoly logisztikai kihívást jelentett az oszmánok elleni védelem során. Ez leginkább aszályos időben okozott problémát, amikor az alacsony vízállás miatt az átkelők²⁵ láthatóvá, átjárhatóvá váltak.

19 Pálffy Géza: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században. Pápa, 2000. 50. p.

20 Ezen funkció ellátásának, valamint a térség természetföldrajzi sajátosságainak tudható be, hogy a végvidék vasi és zalai helyőrségeiben 1649-ben a gyalogosok száma kétszeresen is meghaladta a lovasokét. Végh Ferenc: Egerszeg végvár és város a 17. században. Zalaegerszeg, 2010. (továbbiakban: Végh, 2010.) 9–10. p. (Zalaegerszegi füzetek; 10.)

21 Stahl Ferenc: Vas megyei török hódoltság összeírása a XVII. század közepéről. = VSZ, 1970. 1. sz. 114–122. p.

22 A teljesség igénye nélkül: Benczik Gyula: Fentő és góré. A hódoltság kori védelmi munkálatok emlékei a Felső-Rábavidék dűlőneveiben. Vas honismereti és helytörténeti közlemények (továbbiakban: VHHK), 1995. 1. (továbbiakban: Benczik, 1995.) 42–48. p.; Gellén Zsolt: A Rába védelmében. In: Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000. 232–254. p.; Vadas András: Körmen és a zizek. Egy település és környezete a kora újkorban. Bp., 2013. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Tanulmányok, konferenciák; 5.); Vadas András: Vízgazdálkodás és háborús védekezés: Csákány és a Vas megyei Rába-mente a kora újkorban. In:

Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Bp., 2014. (továbbiakban: Vadas, 2014.) 207–245. p.; Vadas, 2021. passim; Baráth Zsolt: A Rába mint védelmi vonal a 17. században. – Védelmi munkálatok és létesítmények a folyó Vas megyei szakaszán. VHHK, 2014. 1. (továbbiakban: Baráth, 2014.) 31–53. p.; Baráth, 2015. 257–295. p.; Baráth, 2018. 53–76. p.

23 ELTE EK Kt. Col. Pray. Tom. XV. fol. 131. Idézi még: Baráth, 2018. 67. p.

24 MNL OL P 1314. Batthyány család lt. Missiles. (továbbiakban: P 1314. Bacsit. Miss.) nr. 8759. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1654. július 29.

25 A Rába felső szakasza esetében a kelők kialakulását jelentős mértékben befolyásolja a folyó szélsőséges vízjárása, valamint a meder esésének többszöri változása is. Erre lásd pl.: Pusztai-Eredics Alexandra: A kanyarulatfejlődés meghatározása és okainak feltárása a Rába folyó Alsószőlők és Sárvár közötti szakaszán. <https://ktdi.elte.hu/content/kanyarulatfejlodes-a-raba-folyon-pusztai-eredics-alexandra.t.19241> (Megtekintve: 2023. október 20.) Mindezek mellett fontos hangsúlyozni, hogy a gázlók létrejöttében a folyó által szállított hordaléknak is nagy szerep jut. Annak ellenére, hogy magától értetődően a korszakra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal a folyó által szállított lebegtetett és görgetett hordalék mennyiségre, úgy

Ugyanakkor a sekély vízszint a téli, fagyos időben még nagyobb aggodalomra adott okot.²⁶ Ennek ellenkezőjére, vagyis a folyó nagyvizeinek és árvizeinek a védelemben betöltött előnyös szerepére rámutatva már ugyancsak több írás látott napvilágot.²⁷

A Batthyányak számára tehát amellett, hogy a fentebb említett, katonai tisztségek betöltése révén hivatali kötelességeik közé tartozott az említett területnek és egyben lakosságának védelme az ellenséges oszmán erőkkal szemben, a saját birtokaik építésben tartása végett is nélkülözhetetlen volt a gázlók vigyázása. Ezt támasztja alá a számtalan, elsősorban várkapitányok által írt missilis, amelyben rendre azt olvashatjuk, hogy a Kanizsa felől érkező támadók fő célpontjai a dobrai, alsó- és felső-lindvai, rakicsáni, muraszombati uradalmak,²⁸ az Őrség, valamint a Batthyány (I.) Ádám-

nak a Rába jobb és bal partján elterülő, még hódolatlan falvai voltak.²⁹

Az oszmán terjeszkedés legfontosabb céljai közé tartozott, hogy a behódolt falvak adóit behajtsa, illetve a még meg nem hódolt településeket adófizetésre szorítsa. Ennek elmulasztása esetén nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a hódolt és hódolatlan polgárságot állandó nyugtalanságban tartásuk. A legáltalánosabb módszerként a konsztans fenyegetéseket, valamint a gazdasági megtörés³⁰ eszközeit igyekeztek alkalmazni. 1640–1641-ben a felsőszölnöki jobbágyok például amiatt panaszkodtak Batthyány (I.) Ádámnak, hogy karácsony napján a török az egész falut megrabolta, hatvan embert „öregestül” elvittek, emellett pedig többeket levágtak. Mindezeket követően más kiutat nem látva, tizenötöd napra kénytelenek lesznek meghódolni, ellenkező esetben a török kilátásba helyezte, hogy „földig elrontlak és porrá teszem az falut...”³¹

gondoljuk, hogy a folyó ezen tulajdonsága is nagymértékben befolyásolta a mederviszonyok alakulását, illetve közvetett módon a kelők létrejöttében is szerepe volt. A 20. század közepétől műszeres hidrológiai mérések igazolják, hogy a Rába esetében a lebegő hordalék mennyisége számottevő, például Körmenndnél évi mintegy 110 ezer tonna. Sárvár esetében ez a mennyiség már jelentős mértékben lecsökken, mivel ott a szállított üledék évi átlagos mennyisége kb. 6800 tonna. Károlyi Zoltán: A Kisalföld vizeinek földrajza. = Földrajzi közlemények, Új folyam X. 1962. 1. sz. 168–169. p.

26 „...az Rába igen kicsin, félő az dolog, ha megfagy, annál rosszabb léssen...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24659. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Csákány, 1654. január 10.

27 Erre lásd pl.: Vadas András: „A vizek gyakran kilépnek a medrűkből”. Körmennd és az árvizek (1600–1659). In: Micae mediaevalis II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Péterfi Bence – Vadas András – Mikó Gábor – Jakab Péter. Bp., 2011. 189–210. p. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola); Vadas, 2021. 191–203. p.

28 Illik Péter: „Háborús békeévek” a Batthyány-birtokokon (1630–1650). In: Mindennapi élet a török uralom idejében. Kora újkori társadalmi- és életmód-történet. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2008. 45. p.

29 „...Nagyságodnak azt is írhatom, hogy az elmúlt csütörtökön igen feles török jött volt Szentpéterig és voltak Szentpéter alatt az avagy 4 óráig, felül akartak menni Rábca fele az Nagyságod faluira az kik hódolatlanok...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24427. Keczer János levele Batthyány Ádámmhoz. Csákány, 1649. április 3.; Keczer János más levelében is tesz utalást arra, hogy a török rajtaütések kedvelt célpontjai közé tartozik Muraszombat vidéke és Rába melléke. MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24479. Keczer János levele Batthyány Ádámmhoz. Csákány, 1650. július 17.; Keczer János dunántúli kerületi vicegenerális működésére újabban lásd: Balogh Máté: Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitány-helyettesei. Középnemesi-katonai karrierük a Dunántúlon a XVII. században. Doktori (PhD-) értekezés. Bp., 2021. (PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola)

30 A gazdasági megtörés általános módszereként gyakran folyamodtak az adók ciklikus emeléséhez: „Az Eörségiek fejénként jelentik, hogy a törökök az adójukat följobb akarja verni” MNL OL P 1322. Batthyány család lt. Körmenndi központi igazgatóság. Instanciák. (továbbiakban: P 1322. Bacslt. Instanciák) nr. 117. (1642)

31 MNL OL P 1322. Bacslt. Instanciák. nr. 32. (1640–1641.)

A folytonos létbizonytalanság ellen a Rába-vidék lakosságának egy része oly módon próbált védekezni, hogy a Rába jobb partján élők több alkalommal is a földesúrhoz folyamodtak annak érdekében, hogy véglegesen vagy adott esetben csak ideiglenesen a biztonságosabbnak számító bal partra költözhessenek. 1643-ban például Farkas János és László Bálint körmendi katonák amiatt könyörögtek uruknak, hogy a körmendi tisztartó közbenjárásával rendeljen nekik valahol a „Rábán innend” egy szállást, ahová a családjukat és a jószágaikat letelepíthetik „míg az török járása lecsön-desedik”.³² Emellett az is előfordult alkalomadtán, hogy a török fenyegetés hatására többen Batthyány katonai szolgálatába léptek, így elérték azt, hogy olyan településre költözhetek, ahol erősség, illetve védelmet biztosító katonaság állomásozott.³³ Ugyanakkor olyan esetekre is találunk példát, hogy olykor a viszonylagos békesség érdekében a leginkább járható útnak az adók megfizetése bizonyult. Erre tett utalást Keserű István csákányi kapitány is a salomváriak helyzete kapcsán, miszerint „ha valami kívánsága volna a töröknek azt megértvén (...) azután ha mit az császár adójában beadnának, valami ajándékokkal egyetemben, rablás nélkül megmaradhatnának ez helyen...”³⁴ A kiragadott példák

arra utalnak, hogy a törökök a céljaik eléréséhez – az ország más vidékeihez hasonlóan – a Rába mentén is elsősorban egy morálisan instabil helyzetet megteremtő, mondhatni tudati fellazítást igyekeztek véghez vinni a fenyegetőzések segítségével. A hadviselés ezen variánsának alkalmazására számos precedenst találunk a történelemben, amely nem meglepő annak ismeretében, hogy ezen tevékenységnek az elsődleges célja az emberi tényező negatív irányú befolyásolása, vagyis a háterszág lakosságának, illetve a szemben álló haderő személyi állományának a pszichikai terhelése és egyben megtörése volt.³⁵

A török veszély napi szintű kockázata, a saját birtokok védelme, valamint az ehhez kapcsolódó temérdek átkelési pont biztosítása hívta életre a Rába menti, másodlagos védelmi rendszert, amely több védelmi elemet foglalt magába. Ennek egyik sarkalatos pontját képezték a bevágások, valamint a fentőzések, amely munkálatok mibenlétére és fontosságára már korábban rámutatott a kutatás.³⁶ A bevágások egyszerűbb, költségkímélőbb és egyúttal kevésbé időigényes módszerei voltak a gázlók elzárásának, de ezzel egyenesen arányosan a felbontásuk sem kívánt komolyabb erőfeszítést. A bevágások elrontásának jelentős része a magyar félhez kötődött, mivel a Rába jobb partján földdel rendelkező és ott gazdálkodó jobbágyok és egyéb földtulajdonosok – kiváltképp a mezőgazdasági munkák időszakájában – a megélhetési kényszerhelyzet teremtette szükség okán gyakran szüntették

32 MNL OL P 1322. Bacslt. Instanciák. nr. 137. (1643. december 29.)

33 Ezen esetekre csak néhány példa: Milej János azzal a kéréssel fordult Batthyány (I.) Ádámhoz – akinek a pogányság miatt nem volt maradása Milej faluban –, hogy ha megkaphatná Miklós deák helyét Csákányban, akkor arról két lóval szolgálni tudna. Ugyancsak egy csákányi helyföldért cserébe ajánlja fel hajdú szolgálatát a becsföldi János kovács is Batthyáynak. Zimányi Vera: Supplicationum Merita. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. = TSZ, 1998. 3–4. sz. 316–317. p.

34 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 26410. Keserű István levele Batthyány Ferenchez. Pozsony, 1613. december 2.

35 Nyíri Tibor: A „lélektani hadviselés” tömegpszichológiai aspektusai. = Új Honvédségi Szemle, 1998. 3. sz. 94. p.

36 Ezen munkálatok részletes ismertetését lásd: Benczik, 1995. 42–48. p.; Vadas, 2014. 207–245. p.; Vadas: 2021. passim; Baráth, 2014. 37–40. p.; Baráth, 2015. passim.

meg a bevágásokat.³⁷ A fentőzés már viszonylag összetettebb munkafolyamatot igényelt, és egyúttal az eltávolítása is jóval nehezebb feladatot jelentett. Mindkét módszer alkalmazásának előmunkálataként általában találkozunk az úgynevezett purgálás tevékenységével, amely a folyó medrének megtisztítását és a hatékony védelemre történő előkészítést jelentette.³⁸ A védelmi szisztéma e két munkálatának fontosságát igazolja, hogy a kelők elzárásának felbonthatását, illetve elrontását komoly pénzbüntetés kirovásával szankcionálták.³⁹

A leginkább veszélyeztetett és egyéb védelmi objektummal nem rendelkező átkelőpontok mellé fából készült őrhelyeket is építettek. Ezek a górék négy lábon álló, előnyös akusztikájú helyen kialakított strázsahelyek voltak.⁴⁰ A vármegyei vagy földesúri fenntartású őrházak kiemelt funkciója volt a hírlövés, vagyis a jeladás és jeléstovábbítás.⁴¹ Hasonló rendeltetésű góréhálózat

működött a Mura folyó mentén is a Zrínyiek által kialakított védelmi rendszer részeként.⁴² A górék említett tevékenysége már kapcsolódik a Rába védelmi rendszer másik alapeleméhez, a hírlövő hálózathoz. E láncolatnak az információtovábbításban betöltött funkcióját már több tanulmány is érintette,⁴³ igazolva annak egyértelműen pozitív szerepét a védelemben. A hírlövéssekkel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy a Rába felső folyása mentén hasonló helyzettel találkozunk, mint a Zala menti végvárak esetében. Jelentősebb védelmi potenciállal, illetve helyőrséggel a Rába vonalán csak Körmend, Csákány és Szentgottárd erőssége rendelkezett, de pusztán

jait nem merészeli lebecsíteni éjjeli időn, hanem tanúságban lévén a góréban lévő kapusok, ha mi bizonyos hírt hoznánk, lövést tennének az szakállal, kihez tudnánk magunkat tartani...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24575. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Csákány, 1652. október 9. Idézi még: Baráth, 2014. 53. p.

37 „...laki (ma Magyarlak, Vas vármegye – B. Zs.) jobbágy(ok) jüvének hozzám, hogy nagyságodnak írjak mellettek azon Rábán lévő kelők felől, az ki falujuk alatt vagyon. Minden földjük, rétjek ide által vagyon az Rábán, ha azon kelőt bevágatom, azon sajnálkodnak, pusztán köll hagyni az falut...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8802. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Csákány, 1655. augusztus 2.

38 Baráth, 2014. 37. p.

39 Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620., 1631–1641. Szombathely, 1992. nr. 999. 54–55. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 5.)

40 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8790. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmhoz. Csákány, 1655. március 10.

41 Erre a kiemelt célra legtöbb esetben a szakállas puskát alkalmazták a kisebb, Rába menti górékban: „...üzentem vala nagyságodnak puskapor, szakállas és két avagy három muskéta felől (...) puskaporból fogyatkozott állapottal vagyok és igen kívántatik. Az szakállas pedig nem egyébért kérem az muskatérokkal, hanem ha mikor ide reánk jönnek mégis volna mivel oltalmazni az Rába hídját, az szakállas pedig arra kívántatik igen felettebb is, hogy mikor éjjel hírt hoznak, hirtelen az Rába híd-

42 Végh Ferenc: Őrházak a Mura mentén. A Muraköz épített védelme a Zrínyiek korában. In: Zrínyi Miklós és öröksége. Szerk. Hausner Gábor. Bp., 2022. 97–112. p.

43 A teljesség igénye nélkül: Szántó Imre: A balatoni várak övezete a dunántúli védelmi rendszerben (1541–1690). In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közlemények 18. Szerk. Törőcsik Zoltán – Uzsocki András. Veszprém, 1986. 261–302. p.; Varga J. János: „Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájok...”. In: Végvár és környezet. Szerk. Petercsák Tivadar – Pető Ernő. Eger, 1995. 137–150. p. (Studia Agriensia; 15.); Kelenik József: Kémek, hírek, rémhírek. Hírszerzés és hadviselés a dél-dunántúli végeken a 17. század első felében. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk. Petercsák Tivadar – Berecz Mátyas. Eger, 1999. (továbbiakban: Kelenik, 1999.) 169–182. p. (Studia Agriensia; 20.); Pálffy Géza: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. ism. 33–64. p.; Ágoston Gábor: Információszerezés és kémkedés az Oszmán Birodalomban. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. ism. 129–156. p.; Nyakas Miklós: A szabolcsi hajdúvárosok hírszerző és riasztási láncja Várad eleste után. = HK, 2004. 4. sz. 1242–1257. p.

ezen három objektum nem lett volna képes ellátni a Rába partjának teljes őrizetét. A védelmi háló „sűrűbbre szövése” és a folyó minél inkább zárt egységgé történő alakításához volt szükség az átkelő lezárására irányuló munkálatok mellett a górék információinak és az ellenséges csapatmozgások hírének továbbítására az említett három erődítmény felé. Ugyanakkor a három vár nemcsak a közvetlen környékükön elhelyezkedő górék jelzéseit⁴⁴ fogadta be, hanem a Zala menti várak által továbbított szignálokat is. A folyó mentén magasodó várak hírlövési rendjével már az 1644-ben kelt főkapitányi utasításában foglalkozott Batthyány (I.) Ádám.⁴⁵ A török csapatmozgások irányától függően eldőrdülő lövésekkel operáló jeladási rendszer egy jól átgondolt struktúra képét körvonalazta. A Rába szomszögéből lényeges oszmán helyváltoztatások során, vagyis amikor a török a Zalán átkelve észak felé fordult, abban az esetben az Egerszegen eldőrdülő két lövés Körmentet is értesítette. Egerszeg mellett Lövő várának feladataként szerepelt, hogy török támadás esetén lövésekkel figyelmeztesse Körmentet, hogy annak katonasága minél előbb a kívánt helyre érkezessen.

A főkapitányi rendtartás mindazonáltal csak a végvárak katonaságának gyülekezési rendjét hangsúlyozta. Körment szerepét ez az átfogó utasítás csak a végvidék védelmi rendszerének perspektívájából említi, ellenben a Rába szempontjából, mikroszinten egy sokkal lényegesebb, másodlagos funkciója is volt. Csányi Bernát 1655-ben kelt

levele tökéletesen rávilágít ennek lényegére: „...Tudja pedig nagyságod, nekünk az végbeli lövésekre kell vigyáznunk, mások pedig az itt való lövésre vigyáznak...”⁴⁶ Vagyis Csányi egyértelműen utal a Rába menti Körment és Csákány egyik legfontosabb szerepére, a Zala menti várak felől érkező hírek befogadására és környéken történő „szétszórására”. Ezen értesülések szétszórása minden bizonnyal kettős céllal történt, egyrészt a környék polgári lakosságának figyelmeztetését, másrészt pedig a várak katonaságának egybegyűjtését szolgálta. Erre a duális funkcióra utalva Keczer János 1652. évi levelében azt írta, hogy: „...hozának bizonyos török hírt, hogy igen feles török költözik az Zágorhídján alá, mely ebek szándékja ide volt reánk, melyre nézve lövést felelt tettem, hogy az község tudja magát mihez tartani és az vitézlő rend is készen lételekkel oda mehessen az hova kívántatik, értvén azért az dolgot az ebek, hogy készen vagyunk az sok lövésünket is hallván megtértek, és semmi kárt nem tettenek...”⁴⁷

Ezen feladatkör ellátása gyakran okozott nehézséget a védelem szervezői számára. A Rába menti, „mikroszintű” hírtovábbítás kapcsán panasz jellemzően abból adódott, hogy már a fentebb is említett, Zala felől érkező gyakori lövések miatt a Rába menti végházakban és górékban is megannyiszor lövést kellett tenni. Ezen kötelesség felelősségteljes ellátása a muníció hiányának formájában rengeteg alkalommal okozott ellátási gondokat, amelynek veszélyére gyakran hívták fel Batthyány (I.) Ádám figyel-

44 Erre a célra különféle lövészerszámokat alkalmaztak eltérő funkcióval. MNL OL P 1314. Bacs. Miss. nr. 24575. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1652. október 9. vö. Baráth, 2014. 53. p.

45 MNL OL P 1313. Bacs. Katonai iratok. 252. cs. fol. 626. A rendtartás szövegét idézi: Végh, 2010. 66. p.

46 MNL OL P 1314. Bacs. Miss. nr. 8830. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1655. december 22.

47 MNL OL P 1314. Bacs. Miss. nr. 24587. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1652. december 3.

mét.⁴⁸ Komolyabb fennakadást jelenthetett ugyanakkor az a helyzet, hogy a katonaság nem a várakban, hanem sokkal inkább az azok környékén elterülő falvakban élt, és némely településnek a vártól való nagyobb távolsága a csapatösszevonás időtartamát jelentős mértékben meghosszabbíthatta. Minderről Potyondi István a következőképp méltatlankodott 1621. évi levelében: „Akar-nám, ha Nagyságod ezt az vitézlő népet is mind lovas, gyalogot valahova helyben rendelné, mert így az mint széllel laknak az falukon, ha kívántatnék valahova indulni, két nap sem tudjuk egyben gyűjteni őket...”⁴⁹ Természetesen ez nem volt egyedi jelenség a Rába partján, mivel a Zala menti várak között is találunk példát hasonló esetekre. Többek közt Szentgrót végvárának vonatkozásában Szecsódi István várkapitány 1656 nyarán parancsba adva, bírság terhe mellett igyekezett korlátozni a szentgróti gyalogság falvakra történő kiszállását, főként a mezőgazdasági munkák idején: „...azt is elrendeltem köztük, hogy tovább ne menjenek, legtovább fél mérföldnél, ki ha hír van bejőjön, sőt éjjelre be jőjenek, s mind innep nap ott bent legyenek bírság alatt, az ki pedig ott az városon arat, vagy csak az vár mellett lévő falukon, az mind inkább ott bent legyen minden éjjelre...”⁵⁰

48 Erre lásd pl.: „...az porunk is az sok hírek lövésében igen elfogyott...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24363. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1641. július 24.; MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24424. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1649. január 24.; MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24487. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1650. augusztus 21.; MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 26771. Kisfaludy Balázs levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1658. augusztus 1. stb.

49 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 38252. Potyondi István levele Batthyány Ferenchez. Csákány, 1621. január 8.

50 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 46643. Szecsódi István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1656. július 18.

A hírlövések hatékonysága kapcsán is sok esetben merültek fel problémák, melyek közül a hanghatás terjedését korlátozó kedvezőtlen földrajzi és éghajlati viszonyok, valamint a továbbított információ értékének korlátozottsága számított a legáltalánosabbnak.⁵¹ A Rába esetében a hírlövőrendszer pontatlansága kapcsán túlnyomórészt azt emelik ki a források, hogy a lövések önmagukban ugyan jelezték a török megjelenésének tényét, de azokkal kapcsolatban egyéb információt nem közvetítettek. Francsics Gáspár 1645. évi levelében is az elégtelen információkkal kapcsolatban írt, miszerint ugyan hallja a lövéseket Körmenden, de semmi biztos híre nincs, így csak találgatni tud: „Ma 3 nagy lüvést hallottunk Lenti felé, az melyhez képest mi mind készen voltunk, de semmi bizonyos hírem nem érkezék, miért lúttek, ha érthetem, megírom nagyságodnak, de lehet, hogy végháza alá ütött, s ezért lúttek...”⁵²

A másik nehézséget az jelentette, hogy a gyakori lövések közül nem tudták teljes bizonyossággal kiszűrni a valós csapatmozgásokat, és a támadók igazi célpontját. Csányi Bernát minderről a bizonytalan helyzetről a következőket fogalmazta meg: „az sok hír között melyik igaz, melyik nem, de nekünk itt az végekben be köll vennünk az híreket, kik hazánk, nemzetünk kárára és romlására nézendők. Az hamis pogány ebek minden nap ravasz szándékjokkal, kit akarnak cselekedni gyakor (ta) déványokkal. Szegény rabok kültek egy rabbal postát, az kitül izentenek nyavajások, hogy az egy istenért szorgalmatos vigyázással őrizkedjünk, mert ilyen hamis titok gyülekezettel vannak egy héttel fogvást kanizsai török gyanánt, hol tíz, hol húsz, hol harminc, hol több, hol kevesebb. Mind így lopják be magukat az idegen ebek, hogy az sok

51 Kelenik, 1999. 170. p.

52 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 15040. Francsics Gáspár levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Körmend, 1645. április 19.

robotos polgárság észre se vegy, hogy gyülekeznek (...) az Rába mellett mi is itten az végekben hírt adván minden felé vigyázásban, készen leszünk, hogy ha az szükség kívánná, tudnánk megegyezni, ha Kemenes alá, vagy Szentgotthárd felé mennének. Ilyen szót is értett egy szegény Tomai nevű Gyurkó, törökül tudó rab, hogy Hídvéget töltik által. Ilyen hír is van, hogy Vasvárat fenyegetik...”⁵³

A befogadott hírek „szétszórása” tehát figyelmeztette a lakosságot, de mindemellett a lakosok által közvetített hírekre is kulcsfontosságú szerep hárult. A Zala mellett alkalmazott hírforrásokhoz hasonlóan⁵⁴ a Rába mentén a polgári lakosság által szállított információk számítottak nélkülözhetetlenek. A hírlövés és a lakosok mint információs csatornák között a legfontosabb különbség ideális esetben annyi volt, hogy a lakosság információi már konkrétumokat tartalmaztak/tartalmazhattak.⁵⁵ A legmegbízhatóbb beszámolókkal értelemeszerűen a fizetett kémek szolgáltak, de ilyeneket találni nem volt egyszerű. Fizetett kém túlnyomó többségben csak a nagyobb várak első embereinek vagy a védelem irányítóinak állt rendelkezésére. Bizonyosan fizetett hírszerzője volt például Keczer Jánosnak, aki 1652-ben jelentette Batthyány (I.) Ádámnak, hogy az összegyűlt török eloszlott Kanizsáról, és ezen információt eljuttatta részére Kerpacics István egerszegi kapitány mellett „egy embere” is.⁵⁶ De olyan esetről is tudunk, amikor Keczer a kanizsaiak „nagy titkolózása” miatt egyszerre két emberét is

Kanizsára küldte.⁵⁷ Bessenyei István kiskomári kapitány esete pedig már a kémhálózat kiterjedtségét és széles körű alkalmazását támasztja alá, mivel miután 1639-ben egy embere révén hírt kapott arról, hogy tízezer török érkezik a tatárokkal együtt, egy másik informátorát egyenesen Pécsre küldte el a pontos információkért.⁵⁸ A legpontosabb információkkal tehát az ellenszolgáltatásért cserébe működő hírszerzők szolgáltak, akiket persze a törökök is előszeretettel alkalmaztak a Rába mellékének kémlelésére.⁵⁹

Általánosságban véve azonban a relatíve csekély hírtértékük és felszínes tényekre szorítkozó információik ellenére⁶⁰ a fennmaradt iratok tükrében azt mondhatjuk, hogy a Rába vidékén a legmeghatározóbb információforrásnak a hódolt és hódolatlan polgárok számítottak. A lakosság hírközlésben való alkalmazásának praktikus okai voltak. Egyrészt szabad járásuk, és ügyesbajos dolgaik intézése okán az ellenséges területeken is értesülésekhez jutottak, másrészt rokonsági és ismeretségi hálójuk révén is könnyebben és több irányból érkezhettek be hozzájuk hír,⁶¹ harmadrészt pedig felte-

53 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8916. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Zalaegerszeg, 1658. szeptember 8.

54 Kelenik, 1999. 169–182. p.

55 „...lútték Egerszegen (...) de hírt énnekem szentpéteri polgárok hoztak, kik az este jüttek Kanizsáról...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8835. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1656. január 8.

56 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24573. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1652. szeptember 23.

57 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24631. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1653. július 17.

58 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 6384. Bessenyei István levele Batthyány (I.) Ádámmal. Komár, 1639. vasárnap

59 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8849. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1656. július 28.

60 Kelenik, 1999. 177–178. p.

61 Csányi Bernátnak 1655-ben egy Kanizsáról jött himfai polgár azt beszélt, hogy a basa Berzencén hált, akivel kapcsolatban egy Csonka Nagy Dávid nevű katona Kanizsán lévő lánya segítségével jutottak információhoz: „...a himfai ispaja törökül azt mondta az ispaja maga bujájának, hogy mihelyt bejön az basa, mindjárt Rába mellé megyünk. Ezt meghallván Csonka Dávid katonám leánya, úgy mondta meg himfai polgároknak, hogy siessen kijönni és ezen dolgot mondja meg nekem, hogy jó vigyázásban legyek...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8811. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1655. október 10.

hetően kényszerűségből alkalmaztak főként civileket, mivel egyéb források (elsősorban anyagi) híján nem álltak rendelkezésre megbízhatóbbnak számító adatközlők. Mindenestre a folyó menti várak kapitányainak a hódolt polgárság híreire való nagymérvű ráutaltságát prominens módon bizonyítja, hogy a kapitányok és maga Batthyány is fenyegető üzenetek kíséretében igyekezett információközlésre kényszeríteni a lakosságot: „...a hódolt polgárság nagy vakmerőségre vette magát, sehonnan hírt nem hoznak, sem nyomot nem járnak, jó volna megijeszteni benne, az előtt minémű szorgalmatos vigyázásban voltak, az hírt szintig ide hozták Novából (...) Pórszombatjáról most semmi hírt sem hoztak bizony mind pribékek, Mileiben is vagyon egy pribék ember (...) az karót bizony megérdemli azt az pribék ember (...) az hírhozás és nyomjárás felől jó volna, ha nagyságod egy erős fenyegető, haragos levelet írna az falukra, hogy az nyomot járják, az híreket szorgalmatossággal való hamarsággal, nyakok szakadtában hozzák, mert ha nem karóba veretnek benne, soha különben nem tudjuk az ebeknek próbálásokat...”⁶² Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a hódolt polgárok információira a magyar szokáshoz igazodva a török fél is igényt tartott. Erre utal Batthyány (I.) Ádám 1648-ban kelt feljegyzése, melyet a kanizsai fő-fő agáknak címzett: „...az Nagyságos kanizsai alajbék most is olyan szokást akar behozni, az ki ennek előtte soha nem volt. Szentgróti várbelieknek és ott körül lévő falusi tartománynak az Szala mellett erősen megparancsolta, hogy ha az Rábán fölül avagy az Szala mellett csak másfél száz lovas együtt léssen is, mindgyárt be vigyék az hírét Kanizsára, mert ha azt nem cselekszik, és az törökök kárt vallanak,

rájuk küld, és tíz esztendősen felül való gyermekeket és asszonyokat mind szablyára hányatja, az öreg férfúkat pedig karóba vonyatja...”⁶³

Mint említettük, a lakosság tájékoztatásán felül a hírlövéseknek a katonaság összerelésében is főszerep jutott. A górék és várak által a vidék népességének és katonaságának jelzett hanghatás, illetve a jórészt lakosok által beszolgáltattott hírek végcélja ugyanis az volt, hogy a katonaság számára kijelölje a védekezés és az ellentámadás lehetőségét. Ez általánosságban kétféle helyzetben mutatkozott meg. Egyrészt a váratlan támadások alkalmával, a lövések hallatára az esethez legközelebbi erősség éppen rendelkezésre álló haderejével kellett ellentámadásba lendülni: „az elmúlt vasárnap, hétfőre virradóra az Rábán által jöttek huszonhárom lovas török, és Hertelendi Ádám falujára (Rátót nevű, az ki Gasztony mellett vagyon ütöttek, ott semmi kárt nem tehettenek, mivelhogy az két szomszéd faluban dobot vertek és lövődöztek, annak utána azoknak sivalkodásokra az ittvaló csákányi vajda az vitézlő renddel utánok mentenek...”⁶⁴ Az idézett forrásban szereplő kis létszámú támadókkal a Rába menti várak őrsége még viszonylag eredményesen tudta felvenni a harcot, azonban a nagyobb lélekszámú csapatok ellen már szükség volt a várak őrségeinek összevonására, vagy adott esetben más egyéb, bevethető haderő alkalmazására. A várak őrseregeinek összetársítása a védelem legelterjedtebb startégiájának számított a folyó mentén, ennek megfelelően temérdek példát találunk arra, hogy a két legnagyobb vár, Körmen és Csákány ka-

62 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8863. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1656. december 3. Idézi még: Baráth, 2015. 270. p.

63 MNL OL P 1315. Bacslt. Batthyány (I.) Ádám iratai. fol. II/85. (MOL Filmtár 46699. tekerics)

64 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24365. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámmal. Csákány, 1641. augusztus 21.

tonasága együttes erővel nézett szembe a portyázó csapatokkal. Erre utal a körmendi kapitány, Francsics Gáspár levele is, amelyben leírja, hogy a csákányiakkal egyesülve várták a híreket az eredményes ellenállás érdekében: „Az híreket ez napokban hozton hozták, hogy az Rába mellé kijönnek az ebek. Mi az egész ünnepekben vigyázásban és talpon voltunk, noha éjjel ki is mentünk és az csákányiakkal öszve menvén csak vártuk honnan jön hírünk, hogy hamarabb indulhassunk...”⁶⁵

A csapatösszevonások nem csak helyi szinten működtek, mivel a védelem a Zala és a Rába folyók hírlövészek általi összekapcsolódásán felül, az információáramlásban részt vevő várak katonaságának kooperációja révén is megvalósulhatott. Perneszy István lövői kapitány a csákányi sereggel való közös katonai együttműködésére utalva írja: „mivel die 14 octobris sok lüvések lévén ide alább az végekben, Csányi Bernád uram az csákányi sereggel itt hált nálam.”⁶⁶

A minél hézagmentesebb védelmi rendszer kialakításának, valamint az információk és azok értékének minél hatékonyabban történő felhasználása érdekében a Rába és Zala menti várak összefogása igencsak indokolt volt. A két folyó menti várak konszenzusának első lépését a Zalán lévő átkelési lehetőségek megszüntetése jelentette. Perneszy István a két folyó védőinek közös munkájáról és a zalai kelők bevágásának fontosságáról úgy fogalmazott, hogy „...mióta az kelőket bevágták, erre lehetetlen is volna hír nélkül fölmenni. Az míg Nagysággal Pozsonyban voltam, kiváltképpen két helyen csináltak derekas kelőket, az melyeket már egynéhányszor bevágtatván ismét

újabban fölbontották, úgymint az szentmártoni kelőt az Nagysággod szaknyéri jobbagyi fölbontották, az mely oly helyen vagon, hogy ha Kanizsáról ki jön az török és ottan által jöhet a Szalán, egész Rábáig soha egyebütt észben nem vehetni, ez okból vágtattuk volt be szegény Keczer urammal. Az másik penig csak itt közel hozzám vagon, Mindszentnek hívják, egy kis falut azokat is csinálták négy helyen is kelőt az hun által járnak és már hajókat által jártatják (...) az több kelőket is fölbontják, mely mind az Rába túlsó felének és mind az végházaknak nem kevés kárára következhetik. Azért, ha nagysággod jó akaratja volna, parancsolná meg nagysággod körmendi kapitány uramnak, hogy az jövő héten egyik nap jönne ide ő kegyelme hozzám, mennénk ki és az hun látnánk, hogy szükséges, vágatnánk be derekassan (...) hogy ha itt e tájon az Rába felé fölmegyen az török, és hírt nem adhatunk, oka az, hogy azokon a kelőkön akár nappal, akár éjjel elmehet, oly vad helyen vagon, hogy senki észben sem veszi...”⁶⁷

Az idézett missilis arról a hiátusról is említést tesz, hogy a Rába és a Zala közötti, majd 80 kilométernyi szakaszon nem álltak rendelkezésre a védelemnek a fentiekben megismert komponensei, valamint az információáramlás biztosítása sem volt elegendő. Ennek a hézagnak a pótlása, illetve a védelmi háló sűrűbbre fonása érdekében születtek javaslatok a két folyó közti területen lévő, főleg kőépületek védelemben történő bevonására: „...Pusztahalastót az mi illeti (...) az mikor Körmentről Egerszegre mene az ember, Salon túl vagon egy tarack lüvésnyire (...) azon pusztán egy szentegyház is vagon (...) igen hasznunkra lészen, és javallom is, ha meg szállhatják, mert

65 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 15150. Francsics Gáspár levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Körmend, 1647. január 6.

66 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 36392. Perneszy István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Lövő, 1655. október 23.

67 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 36387. Perneszy István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Lövő, 1655. augusztus 3.

az török mióta én itt lakom, háromszor is naplott azon Pusztahalastóban. Így azért, ha megépülhet, sem Körmend felé nem mehet hír nélkül az török, sem pedig leselked(ésének), naplásának helye ott nem létszen...⁶⁸ A citált szövegrészben minden bizonyonnyal a lovas katonaság soraiból kikerülő hírvivők szerepére történik közvetett utalás. Ezek a hírvivők közvetlenül a várak közti leggyorsabb információcsatornaként működtek. Erre utal 1644-ben Batthyány (I.) Ádám Perneszy Ferencnek hagyott erős parancsolata is: „ha valahonnan az falukról török hírt visznek be, azt mindjárt Körmendre hozzák, mert azért tartja az vég helyben Őfelsége az lovasokat, hogy az hova kívántatik, hírt vigyenek (...) mert az gyalog ember késedelmes.”⁶⁹

„Lárma” során a Rába menti várkapitányok a vitézljő rend mellett adott esetben a Batthyány főúri seregének kötelékében hadakozó mezei hadnagyságok katonaságára is számíthattak a védekezés során.⁷⁰ Ezen egységek a főúri sereg részeként nyilvánvalóan csak konkrét parancs esetén bocsátkozhattak harcba, de ennek ellenére a Rába parti kapitányok mind gyakrabban igyekeztek bevonni őket a folyó mellé eső portyák kivédése vagy visszaverése érdekében. Csányi Bernát 1656. évi levelében kéri a főkapitányt, hogy parancsolja meg Hertelendi Ádám hadnagynak, hogy amikor hír érkezik, a vitézljő renddel együtt ők is vegyenek részt a védekezésben: „Itten Rába mellett vannak nagyságod Hertelendi Ádám uram hadnagysága alatt lévő szolgálai, talán majd 30 lovasig való. Mikor török hír

vagyon, lüvetek, kimegyek, soha egy sem ül föl. Úgy tetszik kegyelmes uram, ha emberséges emberek volnának, jó katonai rendet akarnak magokban követni mikor török hír vagyon, föl kellene ülniek, ha quartélyozni parancsolnak, jó szívvvel arra készek. Nagyságod parancsolná Hertelendi Uramnak, mikor lüvetek azok is állanának elő, jönnének ki török után, mentül többen lehetnének, annál jobban volna, mikor lármank vagyon...”⁷¹ Azt, hogy az ilyen és ehhez hasonló kéréseknek miként tett eleget a főúr, nem tudjuk, de minden bizonyonnyal minden tőle telhetőt megtett a Rába vidékének a megóvása érdekében, mivel – mint arra már a fentiekben utaltunk – a saját birtokok védelme prioritást élvezett a generalátuson belül. A legeklatánsabb példát erre maga Batthyány (I.) Ádám szolgáltatja Bessenyei István kiskomári várkapitány segítségkérő levelére válaszolva 1641-ben: „mi segítséget küldjünk kegyelmednek, jó szívvvel megcselekednénk, ha volna honnand küldenünk. Az magunk szolgálait pedig oda nem küldhetjük, mivel az mi Rábán inenső jószágunkat is féltjük az török rablástól, és azokra is kell vigyáztatnunk, hogy valamiképpen meg ne tréfálják...”⁷²

A vitézljő rend számára segítséget jelenthetett még a védekezésben a Körmenden állomásozó főkapitányi kontingens is, vagyis „az ország lovasai és gyalogjai”, amelyeket Batthyány kerületi főkapitányként a király által folyósított pénzből tartott fenn.⁷³ Mindezek mellett azonban jóval jelentősebb szerepe volt a Rába védelemben

68 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24516. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1651. július 24. vö. Baráth, 2015. 268–269. p.

69 MNL OL P 1315. Bacslt. Batthyány I. Ádám iratai. nr. 114. (MOL Filmtár 51457. tekercs)

70 MNL OL P 1315. Bacslt. Batthyány I. Ádám iratai. nr. 1020. Rohonc, 1651. augusztus 17. (MOL Filmtár 51457. tekercs)

71 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8849. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1656. július 28.

72 MNL OL P 1315. Bacslt. Batthyány I. Ádám iratai. nr. 535. (MOL Filmtár 51458. tekercs)

73 Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012. 295. p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások; 14.)

a vármegye által meghatározott időre fel-fogadott katonaságnak. A zömében őrszol-gálatot ellátó, de egyben katonai erőt is je-lentő vármegyei hadak egyfajta ad hoc jellegű védelmi elemnek számítottak, mivel a szolgálatuk javarészt addig tartott, míg a vármegye által a fenntartásukra megsza-vazott összeg⁷⁴ rendelkezésre állt. „...Nagy-ságod az vármegyei gyalog felől és az kato-nák felől, hogy az míg prófunt tart, addig ittben tartsam őket, én az parancsolatja sze-rént cselekszem. Én az gyalogokat kiszállí-tottam az Rába mellé, az török hírek felől semmit nem hallunk (...) mindenképpen jó vigyázásban leszünk itt az Rába mellett...⁷⁵ Noha a vármegyei fizetésű csapatok felállí-tása alapvetően eseti jelleggel történt, több forrás utal az aránylag rendszeres alkalmazásukra. Ugyanakkor arra vonatkozólag is találunk feljegyzéseket, hogy az időbeli korlátok⁷⁶ mellett gyakran a harcértékük is hagyott némi kívánnivalót maga után.

74 A hírek közlése mellett a vármegyei katonaság el-látásában is meghatározó szerep jutott a Rába menti lakosságnak, ugyanis a folyó mellé szálló ka-tonaság élelmezését is főként ők biztosították: „... negyed napra való élelét szerezzenek, mivel feles katona fog az Rába mellé szállani. Rába túlsó falu-beliekre is izentem, feles éléssel készen lenni (...) hogy annyival inkább elmenjen a híre, hogy készen vagyunk...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8777. Csányi Bernát levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csá-kány, 1654. november 20.

75 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 15163. Francsics Gáspár levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Körmend, 1647. április 18.

76 „egy hónapig gyalogot rendeltek az Rába őrzésére, minden 3 portától egy puskást, de úgy, hogy az urak is ki állítsák az magok jószágából. Az nagyságod jószágából való gyalogot Keresztúrra vagy Füzesre kell szállítani (...) vármegye gyalogját az górékban Csörönteiktől fogva Csákányig, ide Körmendre Erdődý uram ónagsága gyalogját, Sági Ferenc bíróságát Körmendtől fogva Ikervárig, Ikervárra Nádasdy uram ónagsága gyalogját, Jánosházára Dömölki bíró járását és bíróságában való gyalogo-kat...” MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 15161. Francsics Gáspár levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Kör-mend, 1647. április 5.

A Körmendre rendelt vármegyei gyalogság tapasztalatlansága és fegyvelmeztlensége miatt kesergett Francsics Gáspár 1647 ja-nuárjában: „...az elmúlt pénteken jött be az új basa feles törökkel. Kiskomárom alá kiütöttek volt, de nem tettek kárt, nem lévén módjok az dologban. Az idő szintén meg-kezd keményedni, az utak megfagytak, a vi-zek által álltnak, és kevesen lehetünk vigyá-zásban (...) Nagyságodnak ez előtt is könyörgettem, s most is kérem Nagyságo-dat, adjon egy hadnagyságot ebben a hely-ben, mert magam lehetetlen dolog, hogy azt az terhet elviselhessem. Ezek között az en-gedetlen emberek között, tudja nagyságod egy ember csak egy ember, ha mire kelne derekasan az dolog, mostan soha nem bír-hatnék velek, mert ezek nem úgy vadnak, mint a tanult hadakozó emberek, hogy tud-nák a hadakozásnak és vitézségnek rendjét, több van köztük az ki soha harcot nem látott, nincsen az ki valamit próbált volna...”⁷⁷

A csapatösszevonások tehát természe-tesen elsősorban arra szolgáltak, hogy adott esetben tevőleges ellenállást fejtsenek ki, fizikailag is elhárítsák a török támadásokat. Ugyanakkor a forrásokban elszórtan ugyan, de véleményünk szerint annál hangsúlyo-sabbban jelentkezik a védelmi rendszernek egy olyan momentuma, amelyet mind ez idáig kevésbé hangsúlyozott a történetírás a Rába-védelemmel összefüggésben. Az ese-tek elvétele történő felbukkanása ellenére azt mondhatjuk, hogy a Rába mentén az osz-mánok elleni védelem egyik általános és ezzel együtt az egyik legeredményesebben alkalmazott módszere a létszámokkal tör-tető manipulálás, avagy „látszatkeltség” volt. A végvidékek kapcsán a cselvetés,⁷⁸ a dez-

77 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 15152. Francsics Gáspár levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Körmend, 1647. január 15.

78 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 8782. Csányi Ber-nát levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1654. „ma csütörtökön hajnalhasadta korban”.

információ alkalmazása, valamint a rémhírek szándékos terjesztése természetesen nem újkeletű dolog. Ezeknek komoly következményei lehettek, mivel egy jól elültetett rémhír súlyos nyugtalanságot és morális nehézségeket is okozhatott. Keczer János egy valótlán hír kapcsán kitört pánikról a következőket írta: „...Egerszezen lútték kettőt, és azokra az lüvésekre nézve oly boldon hírt költöttek, az melyet nagy sietve, nyakok szakadtában hoztak, hogy Hídvégnél költözik az török. Az melyben semmi sem volt (igaz). Azt írhatom Nagyságodnak kegyelmesuram ez az föld népe az egész Rába mellett úgy meg bódult, hogy akár mi kis híren neki zöndülnek, az minemű nagy futásban vannak. Csak most az mit csináltak az Isten tudja minemű nehezen tudtam lecsillapítani őket.”⁷⁹

Mindazonáltal a magyar fél esetében a dezinformáció működtetésének tudatosan alkalmazott eszköze a „látszateltetés” volt, jóllehet ebben az esetben is a hírek terjedése jelentette a védelem fundamentumát. Az akaratlagosan alkalmazott módszer egyszerre volt a legegyszerűbb, legkíméletesebb és leghatásosabb védelmi technika, mivel adott esetben pusztán a megtévesztés eszközével, az ellenséggel való fizikai érintkezés nélkül tudták a védelmi rendszer hiányosságait pótolni. A megtévesztés ezen szerepére már a legutóbb idézett Csányi Bernát-levéiben is találunk utalást, de talán még ennél is érzékletesebben írják le az elmondottak lényegét Dávid István és Potyondi István alábbi sorai: „Kanizsán mostan semmi gyűlt török nincsen, akitül köllene félni, ő is (Rátky Menyhért – B. Zs.) mindenfelé vigyáztat, ha valahonnan bizonyos híre érkezik,

mindgyárt hírünké adgya, ő is azt beszéli bizonyosan az szándékja vagyon a töröknek, hogy mind egy Egerszeget porrá tegye. Ezen azt beszéli Rátki Uram, Nagodnak nem ártana az körmendieket azon kívül több szolgálit ki küldeni egy két vagy három napra, mégis az híre elmenne, hogy vigyázásban vagyunk...”⁸⁰ A megtévesztés eszközt a Zala mellett is többször alkalmazták. Perneszy István lövői kapitány is arra utal levelében, hogy az összegyűlt sereg látszata meghátrálásra fogja sarkallni a támadni szándékozó törököket: „...Szalán innend távolról megmutatom magamat, úgy abban hadgyák.”⁸¹ A csapatösszevonásoknak és az aktív csapatmozgásoknak tehát részben azt a látszatszeretést szánták, hogy ezek hírének elterjedése révén valósul meg a védelem, vagyis hogy az egyébként a teljes Rába-szakasz őrzésére elégtelen és bizonyos ideig egyben tartott katonaság létszáma permanensen magas, a Rába őrzése megvalósul, valamint a védelem felkészült egy esetleges ellentámadásra is.

A megtévesztés és „látszateltetés” hatványozott sikerére is találunk bizonyítékot, igaz ugyan, hogy csak közvetett módon. Bessenyei István 1641. évi levelében egy, feltehetően a védelem okán összegyűlt sereg vonatkozásában szárnyra kapott hír miatti oszmán készülődésről számol be: „...az töröknek feles özvegyülésekről hírek oly volt, hogy Nagyságod hadai el nem oszlotanak, és hogy vagy Lakot vagy Segesdet egyáltalán fogván most ismég az jéggel megszállja Nagyságod, ehhez képest mind az basa, s mind az több oda alá való törökök mind egy háromezren gyülekeztenek vala

79 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 24588. Keczer János levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Csákány, 1652. december 5.

80 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 10046. Dávid István és Potyondi István levele Batthyány Ferenchez. Szentpéter, 1617. december 14.

81 MNL OL P 1314. Bacslt. Miss. nr. 36404. Perneszy István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Lövő, 1657. december 11.

Kaposhoz, onnét Segesdhez...”⁸² Ez a példa mindenestre arra is rámutat, hogy a magyar mellett a török oldalon is kiemelt figyelmet fordítottak minden nagyobb volumenű katonai értesülésre.

Összességében tehát elmondható, hogy a Rába védelmi vonal egy alapvetően jól strukturált, szegmenseiben szorosan egymásra épülő, többlépcsős védelmi egység volt. A bevágások és fentőzések munkálatainak megszervezése mellett az információk eljuttatása a várakba, majd onnan történő továbbítása, a lakosság figyelmeztetése és a katonák egybegyűjtése okán volt nélkülözhetetlen. Az információs csatornák leggyakrabban alkalmazott elemeinek a Rába mentén a környékbeli lakosság, valamint a hírlövőrendszer számított. Az információk egybegyűjtésének és kiértékelésének következtében a nagyobb várak katonasága volt képes arra, hogy eredményes ellenállást fejtsen ki az ellenséges erőkkel szemben. Minderre általában a várak katonaságának összehívása révén került sor, de mindezen komponenszt kiegészítették a folyamatosan, de mindig csak bizonyos időre felfogadott vármezei csapatok, illetve a Batthyány főkapitányi kontingenséhez tartozó különféle alakulatok. Mindennek a fizikai védelemnek

volt az egyik meghatározó eleme a „látszat-keltés”, ugyanis a magyar fél gyakorta előzte meg az oszmán támadásokat a csapatösszevonások révén elterjedő állandó készenlét hírének segítségével. Végezetül meg kell említeni, hogy a védelem elemét alkotta még a Rábához legközelebb eső, s éppen ezért a védelmében kiemelt szerepet kapott Lövő várával való szoros együttműködés. Számos példa bizonyítja, hogy a Rába védelmét már a Zala mellett igyekeztek megvalósítani oly módon, hogy a Rába menti seregek levonulva a Zala mellé, az ottani katonasággal egyesülve igyekeztek ütőképes haderőt alkotni. A fenti példákából láthattuk, hogy az egyes védelmi intézkedések és elemek alkalmazása eltérő súllyal jelentkezett a védelem során, de ez minden esetben az adott támadástól és annak tulajdonságaitól függött. Ennek ellenére alapvetően azt mondhatjuk, hogy a megismert elemek önmagukban elégtelennek bizonyultak volna a védelmi feladatok ellátására, melyre kiváló példát nyújtanak a sikeres török portyák, melyek az esetek nagy hányadában amiatt következtek be, mert a védelmi struktúra valamelyik komponense hiányzott, vagy valamilyen okból nem tudta maradéktalanul ellátni a feladatát.

82 MNL OL P 1314. Bacsit. Miss. nr. 6403. Bessenyei István levele Batthyány (I.) Ádámhoz. Komár, 1641. február 15.